

ИМЕНАТА НА ПТИЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ И ОСОБЕНОСТИТЕ НА ТЕРМИНОЛОГИЧНАТА НОМИНАЦИЯ

Abstract: This article analyses the names of 1240 birds, described in the three-volume edition of the Bulgarian Academy of Sciences. Some birds spend their whole life in Bulgaria, others only live here during the warm part of the year, still others stay here in the cold months. A similar analysis may have two approaches – from form towards content or from content towards form. We use the first approach. The names of birds are made of one word, of two words, three words or four words. Besides that, a great number of compound nouns and adjectives are used, which increases the number of distinctive features, underlying the nomination, up to six.

Key words: names of birds, nomination, distinctive features

Тази работа е част от научен проект със същото име. Имената на птиците се изучават от чуждестранните студенти от специалност „Ветеринарна медицина“ в подготвителната година. Студентите са предимно турци и преди да осъзнаят термина като такъв, те трябва да осмислят неговото съдържание на български език. Изучаването на българския език като чужд има за цел да разкрие „структурните и семантични особености на езиковите единици и правилата за тяхното функциониране“ за целите на комуникацията и за целите на обучението по български език като чужд (Книга о граматике 2009: 7). Разглеждането на езиковите феномени през призмата на българския език като чужд привлича вниманието към нови езикови факти и обекти.

Както е известно, именно съществителното име е тази част на речта, „с която се назовават (именуват) явленията от сферата на човешкото познание“ (Бояджиев и др. 1999: 319). Номинативната функция на съществителното име го прави пригодно да назовава всичко – „лица, животни, растения“ (Бояджиев и др. 1999: 319). Конкретните съществителни за неперсоналност са названия на животни от домашния бит, „от природата, каквито са названията на птици: врана, бухал, гълъб, славей, дрозд, кукувица, лястовица, лебед, фазан“ (Георгиев 1991: 46).

„Най-продуктивният начин за образуване на термини в съвременния български език е синтактичното съчетаване по принципа на подчинението на отделно оформени пълнозначни езикови единици“ (Попова 1985: 5). В съпоставителен план българските и чешките названия на птици са анализирани в докторската работа на Хр. Дейкова (Дейкова 2006).

Знае се, че в древните времена човекът е приемал животните и птиците като свои прародители. Но още в процеса на оформянето си като хомо сапиенс „човекът изучава и осмисля качествата на животните, растенията и неживите предмети“ (Ишпекова 1994: 38). Това е неизменна част от борбата на хората за оцеляване в един враждебен свят. В друга своя работа същата авторка цитира Н. Р. Норик, който сочи, че „животните са най-голямата група от средства за изразяване на сравнение: те се появяват в почти 38% от всички сравнения“ (Ишпекова 1996: 36–37).

Тук обект на анализ ще бъдат имената на птиците в България. Те са ексцерпирани от тритомното издание на БАН с названието **Птици**. Всеки том завършва с азбучен показалец на латинските и българските наименования на различните таксони птици. Общият брой на наименованията на български език е 1240. Всъщност броят на самите птици е значително по-малък – 356, защото много от птиците притежават по няколко различни наименования. Анализът е в синхронен план.

Отношението на съществителните имена с предметите от действителността е „ядрен, основен тип номинация“ (Гак 1977: 233). Връзката между реалитета и референта може да бъде прозрачна или непрозрачна. Казано с други думи, семантичната номинация (термин на Е. Пернишка 1993: 90) може да бъде лесно декодирана или да остане недекодирана.

При анализа на наименованията на птиците ще подходим от гледна точка на формата към съдържанието, макар че е възможен и обратният поглед. Тъй като наименованията са много, а и самите птици не са малко, ще започнем с еднословните имена. Съществуват такива, чието название не може да се свърже с ясно значение: *авлига, буляк, буяк, гутлабан, гъляк, олуша, ресарка, гач, гларус, дубла, жълна, флор, пийвик, чавка, навяк, корнида, кюхало, коврапец, мунда, сковранец, сойка, каняк, картал, карагуй, качурка, корнида*. Понякога за различителни белези се използват родът на съществителното или умалителната форма: *бекас, бекасин, бекаса, бекасица, бекасче*. Има и чужди на българския език имена: *ангъч, атмаджа*.

Друг случай представляват еднословните съществителни, чието семантично съдържание може да се декодира от българите без усилия, но за чужденците, чийто речник е още беден, това не е така: *бабуи, глухар, гривяк, гугутка, дъждовник, дяволица, калугер, кокошкар, крещалец, кукувия, лиска, мършакчия, потапник, бойник, брегар, въгленар, говедарче, герданка, калугерица, каменар, крокодил, клопач, кокилар, кречетал, ледениче, мандаринка, кръшкач, лешникар, попадийка, червенушка, черешарка, мраченик, зеленика, кадънка, магарешник, орешарка, поточарка, гмурец, въгленар, просарка, султанка*. В различни краища на страната народното въображение е намерило изява в областта на назоваването: *гугутка, гугушка, гугушурка, гургутка, гугушук*. В академичната граматика на съвременния български език се подчертава, че лексикалната единица, която е образувана от два пълнозначни елемента, „характеризираща се с единство на значението и съотносима в лексикално-граматичната система на българския език

със съществителните имена, е **сложно съществително**“ (ГСБКЕ 1983: 75). В групата на еднословните съществителни попадат и много названия на птици, които по същността си са сложни думи. В тези наименования значещите елементи са свързани с **поведението на птицата, с нейния начин на хранене, с цвета на оперението ѝ, с нейния външен вид, с местата на обитание**: *белогазица, вълнолюбка, зеленоножка, костобер, кокилобегач, осояд, рибояд, блатобегач, въртоглавка, въртошийка, жълтокоремник, камъкообръщач, кокилобегач, кривоклюн, кривочовка, мърдогъзица, скалолазка, тъпчовка, чичопей*. Така в едно название са втъкани два значещи елемента.

Прилагателното име е дума, която не означава отделно понятие, а само конкретизира съществителното, като стеснява обема на понятието. С него „се означават (но не се назовават) статични признаци, белези, качества или свойства на явленията, назовани със съществителни имена“ (Бояджиев и др. 1999: 323). В азбучния показалец за птиците в България прилагателното име **не предхожда, а следва съществителното** (това е нормално за някои романски езици). Много често то е свързано с географски понятия, които уточняват **произхода на птицата, нейните местообитания, местата за гнездене и отглеждане на малките, местата за намиране на храна**: *бик воден, блатар ливаден, блатар полски, блатар степен, блатар тръстиков, бухал средноевропейски, вълнолюбка средиземноморска, глухар централноевропейски, гривяк европейски, гмуркач полярен, гълъб скален, дърдавец воден, дърдавец ливаден, зеленоножка евроазиатска, кеклик балкански, кеклик планински, кеклик тракийски, кеклик харманлийски, кокошка водна, кокошка габърова, лешояд египетски, лиска палеарктична, орел източен, орел морски, орел скален, орел степен, сокол далматински, бекас горски, блатобегач американски, брегобегач алпийски, брегобегач исландски, булка доминиканска, вретенар берингов, гъска канадска, гъска посевна, гъска тибетска, дъждосвирец азиатски, дъждосвирец каспийски, дъждосвирец монголски, кукунос лапландски, лебед тундров, навяк източен, рибарка полярна, рибарче земеродно, бъбрица водна, бъбрица степна, бъбрица полска, врабче испанско, врабче италианско, врабче скално, врана алпийска, врана посевна, дърволазка горска, канарче нашенско, овесарка градинска, коза небесна*.

В други случаи прилагателното стеснява обема на съществителното, като определя външни особености на птицата – **форма, цвят, оперение, големина**: *ветрушка белошипа, ветрушка черношипа, ветрушка червенонога, вълнолюбка малка, вълнолюбка сребърна, дъждосвирец златопер, дяволица голяма, дяволица средна, дяволица малка, гмурец голям, гмурец среден, гмурец малък, гмурец ушат, гмурец червеноврат, гмурец червеногуш, гмурец черноврат, гмуркач жълтоклюн, гмуркач червеногуш, гмуркач черногуш, гугутка дива, дропла гривеста, жерав сив, ибис блестящ, каня пепелява, каня червена, каня черна, кокошка глуха, корморан качулат, кукумявка пернатонога, лешояд белоглав, лешояд брадат, лешояд гологлав, мишелов белоопашат, мишелов гацат, орел белоопашат, орел брадат, орел кръстат, орел пет-*

нист, *пеликан* къдроглав, *пеликан* розов, *петел* див, *пустинарка* белокоремна, *пустинарка* чернокоремна, *сова* забулена, *сова* ивичеста, *сова* късоуха, *сокол* ръждивоглав, *бекаси*на глуха, *бекаси*на плоскоклюна, *бойник* пъстър, *брегобегач* дългопръст, *брегобегач* кривоклюн, *брегобегач* остроопашат, *брегобегач* ръждивогуш, *брегобегач* трипръст, *брегобегач* цветногръд, *булка* златиста, *бързолет* блед, *водобегач* зеленоног, *водобегач* червеноног, *вретенар* късоклюн, *гарга* синя, *гъска* белобуза, *гъска* белочела, *гъска* снежна, *дъждосвирец* голямоклюн, *дъждосвирец* златист, *дъждосвирец* златопер, *дъждосвирец* сребрист, *кайра* тънкоклюна, *кайра* тъпоклюна, *калугерица* качулата, *калугерица* шипокрила, *козодой* блед, *кукувица* качулата, *кълвач* белогръб, *кълвач* зелен, *кюкавец* късокрил, *кюкавец* петнист, *листоног* трицветен, *морелетник* граблив, *огърличник* кафявокрил, *огърличник* ръждив, *патица* зеленоглава, *патица* мраморна, *патица* сърпокрила, *патица* тръноопашата, *патица* шилоопашата, *пийвик* зеленокрак, *пийвик* зеленоног, *пийвик* пепеляв, *потапница* ледена, *пясъкобегач* трипръст, *пясъчник* трипръст, *рибарка* белобрада, *рибарка* белобуза, *рибарка* белочела, *рибарка* гривеста, *рибарка* дебелоклюна, *бъбрица* дългоопашата, *гарга* жълтоклюна, *дърволазка* късопръста, *завирушка* пъстрогуша, *завирушка* сивогуша, *зеленика* златокоремна, *кос* златен, *кръсточовка* белокрыла, *кръсточовка* дебелоклюна, *овесарка* пъстроглава, *овесарка* черногърла.

Очевидно е изобилието от сложни съществителни и прилагателни при наименованията на птиците. Честотата на употреба на сложните съществителни и прилагателни видимо надхвърля нормалната им честота в езика. Когато и съществителното, и прилагателното са сложни думи, тогава различителните признаци могат да стигнат до четири в двусловните думи – *пясъкобегач* трипръст. Използвани са и възможностите на словообразуването като различителен белег: *гмурец* и *гмуркач*, както и на синонимията: *зеленокрак* и *зеленоног*. В азбучния показалец за имената на птиците съществуват и наименования, които навеждат на асоциации с **човека и неговите качества или с особеностите на други животни и птици**: *жерав* девица, *жерав* момин, *кукумявка* врабчова, *орел* змияр, *орел* рибар, *орел* царски, *орел* ястребов, *сова* ястребова, *сокол* благороден, *сокол* на Елеонора, *сокол* ловджийски, *сокол* ловен, *сокол* скитник, *бекас* роаял, *бекас* роял, *брегобегач* бонапартов, *бъбрица* рихардова, *дъждосвирец* совоок, *лебед* ням, *лебед* поен, *патица* звънарка, *патица* траурна, *патица* каролинска, *петле* циганско, *врана* хайдушка, *гарга* хайдушка, *сврака* конска, *чапла* биволска. От гледна точка на граматиката трябва да се отбележи, че някои съществителни се поясняват не от прилагателно име, а от друго съществително – *орел* змияр, *орел* рибар, *сокол* скитник. На последно място при двусловните названия се нареждат тези, които са свързани с понятията **за време**: *бърне* зимно, *бърне* лятно, *лястовица* нощна, *плувка* мартенска.

Големият брой на наименованията и близостта на видовете и подвидовете птици налага все по-прецизното отбелязване на птичите качества. Затова в азбучния показалец присъстват и трисловни и дори четирисловни названия, в

които са комбинирани по няколко различителни признака едновременно. При това е възможна паралелната употреба на сложно съществително и сложно прилагателно. Така броят на значенията достига числото пет. Ето някои от трисловните имена: **чайка** сребристорозова дългоклюна, **бик** воден европейски, **блатар** тръстиков европейски, **буревестник** жълтоклюн средиземноморски, **ветрушка** вечерна европейска, **ветрушка** обикновена европейска, **гмурец** среден западнопалеарктичен, **гмурец** червеногуш морски, **гмурец** черноврат евроазиатски, **гмуркач** полярен обикновен, **гмуркач** черногуш европейски, **гмуркач** черноклюн голям, **гургулица** обикновена европейска, **гълъб** скален обикновен, **жерав** сив европейски, **ибис** блестящ европейски, **каня** пепелява африканска, **каня** червена европейска, **кокошка** водна зеленоглава, **кокошка** водна синя, **кокошка** степна пухопръста, **корморан** качулат средиземноморски, **корморан** обикновен евроазиатски, **кукумявка** домашна южноевропейска, **кукумявка** пернатонога европейска, **лешояд** малък египетски, **мишелов** белоопашат азиатски, **мишелов** обикновен ръждив, **мишелов** северен европейски, **орел** змияр европейски, **орел** креслив голям, **орел** рибар европейски, **орел** ястребов средиземноморски, **потапник** черногуш морски, **потапник** червеногуш морски, **пъструшка** малка азиатска, **пъструшка** малка европейска, **сова** забулена средноевропейска, **сова** забулена средиземноморска, **сокол** далматински европейски, **сокол** орко евроазиатски, **сокол** скитник европейски, **бекас** крайбрежен лапландски, **бекас** крайбрежен пъстроопашат, **брегобегач** алтйски балтийски, **брегобегач** алтйски сахалински, **брегобегач** алтйски сибирски, **брегобегач** исландски обикновен, **брегобегач** ципокрак голям, **булка** златиста балтийска, **булка** златиста северна, **бързолет** алтйски европейски, **водобегач** червеноног голям, **гага** обикновена европейска, **гъска** белочела голяма, **гъска** морска белообръчна, **гъска** пещерна ръждива, **чайка** сребриста таймирска, **дъждосвирец** пясъчен тундров, **пийвик** червеноног малък, **пийвик** жълтоног голям, **пийвик** зеленоног голям, **потапница** черна качулата, **рибарка** гривеста евроазиатска, **рибарче** земеродно южноевропейско, **сврачка** червеноглава обикновена, **сврачка** червеногърба обикновена, **синигер** торбогнезден обикновен, **скорец** обикновен кримски, **стърчиопашка** жълта белоуха, **чинка** обикновена евросибирска, **чинка** червеноклюна малоазиатска, **лястовица** блатна кафявокрила. Прави впечатление честотата на употреба на прилагателното обикновен. То не се използва защото другите видове от същото семейство са необикновени, а защото е още една възможност за смислово разделение на признаците на всяка птица.

Една малка част от названията в азбучния показалец са четирисловни като например: **бик** воден малък амурски, **бик** воден малък европейски, **лястовица** малка правоопашата океанска, **орел** креслив малък европейски, **сова** ушата горска обикновена, **гъска** белочела голяма евроазиатска, **кълвач** пъстър голям балкански, **кълвач** пъстър сирийски балкански, **кълвач** пъстър среден европейски, **пийвик** червеноног малък обикновен. В някои случаи смислоразличителните белези достигат до шест: **гъска** белочела голяма евроазиатска. Това се дължи на голямото многообразие в едно и също семейство или раз-

ред. Така например овесарките са 35 вида, чайките – 33 вида, брегобегачите са 27 вида, гъските – 25 вида, орлите – 24 вида.

Този поглед към наименованията на птиците е чисто филологически. В процеса на разработката на проекта биолозите от Департамента за езиково обучение (ИЧС) към Софийския университет ще обяснят произхода на птиците, времето за пребиваване на съответните птици в България (целогодишно или сезонно) и други особености.

Конкретните съществителни назовават материални предмети, които имат „физически състав и измерения“ (Георгиев 1991: 45). В процеса на нашия анализ стана ясно, че при голямото богатство от птици, живеещи или пребиваващи в България, за назоваването им са необходими определено количество диференциални признаци. Както научният, така и народният език успява да се справи с тази задача. За нейната реализация понякога се използват и граматически средства. Както подчертава и П. Пашов (Пашов 1994: 56), съществителните, назоваващи животни, могат да бъдат и от мъжки род, и от женски род, и от среден род. В нашия корпус резултатите са следните: от мъжки род са 141 имена, от женски род са 113, а от среден род са само 20. В мъжки род са имена като *щъркел*, *ястреб*, *гарван*, *кос*, *сокол*, *скорец*. В женски род са названия като *сойка*, *авлига*, *лястовица*, *яребица*, *бъбрица*, *скалолазка*, *вра̀на* и др. В среден род са имена като *врабче*, *канарче*, *конопарче*, *ледениче*, *бърне*, *свинарче*, *бекасче*, *рибарче*. Освен умалителните съществителни тук се срещат и имена от чужд произход: *турако*, *колибри*, *фламинго*.

Множественото число на съществителните и на субстантивиранияте прилагателни в азбучния показалец се използва за назоваване на групи от птици – разреди, семейства, видове и подвидове: *бикове водни*, *бикове водни малки*, *буревестникови*, *буревестникоподобни*, *буревестници жълтоклюни*, *буревестници обикновени*, *бекаси*, *бекасини дребни*, *бекасини едри*, *бекасинови*, *бекасови*, *вълнолюбки равноопашатки*, *вълнолюбки северни*, *вълнолюбкови*, *глухари*, *глухарови*, *гмурецови*, *гмурецоподобни*, *гмуркачи*, *гмуркачови*, *гмуркачоподобни*, *гълъби*, *гълъбови*, *гълъбоподобни*, *жерави момини*, *жерави сиви*, *жеравови*, *жеравоподобни*, *кокошки степни*, *кокошови*, *кокошкоподобни*, *лещарки*, *лиски*, *лопатарки*, *орли*, *орли змияри*, *орли малки*, *орли морски*, *орли рибари*, *пеликани*, *пеликанови*, *пеликаноподобни*, *сови забулени*, *сови полярни*, *сови ушати*, *сови ястребови*, *совови*, *совоподобни*, *соколи*, *соколови*, *соколоподобни*, *фламинги червени*, *фламингови*, *чапли*, *чапли бели*, *чапли биволски*, *чапли гривести*, *чапли нощни*, *чаплови*, *чинки*, *чинки пустинни*, *чинки червени*, *чинки червеноклюни*, *чинкови*, *чинкови несъщински*, *чинкови същински*. Вижда се, че са използвани различни словообразователни похвати, за да бъдат характеризирани чрез назоваването групите от приличащи си птици. Очевидна е също способността на българския език да изразява сходни значения, което е свързано с неговото семантично и граматическо богатство.

Ако анализираме имената на птиците в посока от съдържанието към формата, можем да видим, че най-често названията са свързани с **външния вид**.

Не трябва да забравяме, че според психолозите човекът възприема над 90% от информацията за външния свят с помощта на очите си. Така някои от наименованията се базират **на цвета или формата на човката**: *буревестник* жълтоклюн, *гмуркач* черноклюн, *гъска* посевна късоклюна, *кривочовка*. За различителен белег се използват и **главата и шията**: *гмурец* рогач, *гмурец* ушат, *дропла* гривеста, *корморан* качулат, *пеликан* къдроглав, *брегобегач* ръждивогуш, *черногушка*, *овесарка* белогуша, *козодой* червенуврат, *овесарка* черногърла. Описанието на **краката (нозете)** също дава възможност за различаване на отделните семейства, видове и подвидове: *ветрушка* червенонога, *кукумявка* пернатонога, *мишелов* гащат, *кълвач* трипръст, *зеленоножка*. Много са и птиците, чиито имена се основават на особеностите на **опашката**: *ветрушка* белошипа, *мишелов* белоопашат, *орел* дългоопашат, *чайка* вилоопашата. Голям брой птици дължат названията си на характеристики на **цялото тяло – гръб, крила, оперение**: *сова* ивичеста, *кълвач* белогръб, *лястовица* блатна кафявокрила, *чайка* черногърба, *овесарка* жълтогърда. Много разпространен похват за наименование на птиците е определянето **на техния цвят**: *белогaziца*, *кълвач* белогръб тъмен, *потапник* бял, *рибарка* белобуза, *стърчиопашка* жълта, *чинка* червена, *червенокрак*, *бързолет* черен, *водобегач* зеленоног, *пчелояд* зелен, *огърличник* кафявокрил, *овесарка* пъстроглава.

Много голяма група птици дължат имената си **на географски обекти** – континенти, страни, планини, равнини, местности: *блатобегач* европейски, *нирец* среден евроазиатски, *лешояд* египетски, *булка* доминиканска, *врабче* испанско, *врана* алтийска, *овесарка* сива иберийска, *скатия* полярна, *сокерика* сибирска. Тази посока на анализа ще бъде обект на друго изследване.

В заключение могат да се направят някои изводи. Стратегическото географско положение на България (на пътя между Изтока и Запада, както и относителната близост със Северна Африка) е причина за огромното разнообразие от постоянно живеещи или временно пребиваващи у нас птици. Това богатство от птици вече е описано и класифицирано от научната общност и от българския народ. Макар и нетипични за филологията, тези птичи названия са интересни за филологически анализ и дават нов поглед върху процесите на именната номинация.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев и др. 1999:** Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език. Фонетика, лексикология, словообразуване, морфология, синтаксис*. София: Петър Берон.
- Гак 1977:** Гак, В. Г. К типологии лингвистических номинаций. // *Языковая номинация. Общие вопросы*. Москва.
- Георгиев 1991:** Георгиев, Ст. *Българска морфология*. Велико Търново: Абагар.

- ГСБКЕ 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. 2. Морфология. София: БАН.
- Дейкова 2006:** Дейкова, Хр. *Ономасиологични и словообразователни сходства и различия между български и чешки названия на птици*. Автореферат на докторска дисертация. София.
- Ишпекова 1994:** Ишпекова, Р. Конвенционалните концептуални метафори и идеализираните когнитивни модели за животни. // *Съпоставително езикознание*, № 6.
- Ишпекова 1996:** Ишпекова, Р. Метафорична употреба на имената на животни в английския и българския език. // *Съпоставително езикознание*, № 1.
- Книга о граматике 2009:** *Книга о граматике. Русский язык как иностранный*. (Под ред. А. В. Величко). Москва: Изд. Московского университета.
- Пашов 1994:** Пашов, П. *Практическа българска граматика*. София: Просвета.
- Пернишка 1993:** Пернишка, Е. *За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена*. София: БАН.
- Попова 1985:** Попова М. *Термини-словосъчетания*. София: БАН.

ИЗТОЧНИЦИ

- Фауна на България*. Aves, част 1. Симеонов, С., Т. Мичев, Д. Нанкинов. София: БАН. 1990.
- Фауна на България*. Aves, част 2. Нанкинов, Д., С. Симеонов, Т. Мичев, Б. Иванов. София: АИ „Проф. М. Дринов“, Пенсофт, 1997.
- Фауна на България*. Aves, част 3. Иванов, Б. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2011.